

УДК 342.56

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.17>

ЕФЕКТИВНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК ОЗНАКА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Ніщимна С.О.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного, цивільного
та господарського права і процесу
юридичного факультету
Пенітенціарної академії України
ORCID: 0000-0001-7424-7688*

Ніщимна С.О. Ефективне правосуддя як ознака правової держави.

У статті розглядається концепт правової держави як основа для аналізу ефективності правосуддя. Методологічно обґрунтована необхідність дослідження поняття правової держави перед висвітленням судової системи як характеристики правової держави. Наголошено, що для розвитку української юридичної науки надзвичайно важливо дослідити, як саме ефективність правосуддя пов'язана з тим, наскільки Україна відповідає ідеалам правової держави, особливо в умовах сучасних трансформацій

Відзначається, що правова держава базується на верховенстві права, поділі влади, захисті прав і свобод людини та незалежності судової влади. Розглядається теоретичний та практичний аспекти функціонування правової держави, зокрема роль конституціоналізму та правових механізмів контролю.

У статті наголошується на значенні правосуддя як центрального елементу правової держави, який забезпечує захист прав громадян і контроль за діями державних органів. Відзначено, що у контексті формування правової держави ефективність правосуддя виступає як той показник, який дозволяє оцінити, наскільки успішно реалізуються ідеали верховенства права та захисту прав людини.

Визначено основні критерії оцінки ефективності правосуддя, такі як незалежність суддів, доступність правосуддя та справедливість рішень. Висвітлено зв'язки ефективного правосуддя з принципами правової держави та його роль у демократичному суспільстві. Вказано, що в умовах реформування судової системи в Україні питання про збереження балансу між незалежністю судів та їхньою підзвітністю суспільству має не лише внутрішньополітичне значення, а й безпосередньо впливає на міжнародний імідж України та процес євроінтеграції.

Резюмовано, що ефективне правосуддя є одним з найважливіших показників розвитку правової держави. Воно забезпечує захист прав і свобод громадян, сприяє стабільності су-

спільства і розвитку демократії. Для досягнення ефективного правосуддя необхідно постійно працювати над удосконаленням законодавства, підвищенням кваліфікації суддів, забезпеченням незалежності судової влади.

Ключові слова: верховенство права, демократія, доступ до суду, корупція, права людини, правосуддя, судова влада, судочинство.

Nishchymna S.O. Effective justice as a law-based state feature.

The article considers the concept of law-based state as a basis for justice effectiveness analysis. The necessity of researching the concept of a law-based state prior to covering the judicial system as a characteristic of a law-based state is methodologically justified. It is emphasized that for the development of Ukrainian legal science it is extremely important to investigate how exactly the effectiveness of justice is related to the extent to which Ukraine corresponds to the ideals of the law-based state, especially in the conditions of modern transformations.

It is noted that a law-based state is based on the rule of law, the separation of powers, human rights and freedoms protection, and the independence of the judiciary. The theoretical and practical aspects of a law-based state functioning are considered, in particular the role of constitutionalism and legal mechanisms of control.

The article emphasizes the importance of justice as a central element of a law-based state, which ensures the protection of citizens' rights and control over the actions of state authorities. It was noted that in the context of a law-based state formation the effectiveness of justice acts as an indicator allowing to assess how successfully the ideals of the rule of law and the protection of human rights are implemented.

The main criteria for evaluating the effectiveness of justice are determined, namely the independence of judges, access to justice, and fairness of decisions. The connections between effective justice and the principles of the rule of law and its role in a democratic society are covered. It

is indicated that in the conditions of reforming the judicial system in Ukraine, the issue of maintaining a balance between the independence of courts and their accountability to society has not only domestic political significance, but also directly affects the international image of Ukraine and the process of European integration.

It is summarized that effective justice is one of the most important indicators of a law-based state development. It ensures the protection of the rights and freedoms of citizens, contributes to the stability of society and the development of democracy. In order to achieve effective justice, it is necessary to constantly work on the legislation improving, qualifications of judges extension, and judiciary independence ensuring.

Key words: rule of law, democracy, access to court, corruption, human rights, justice, judicial power, judiciary.

Постановка проблеми. Гносеологія ефективності правосуддя як ознаки правової держави в Україні є надзвичайно важливою для вітчизняної правової доктрини з огляду на поточний етап розвитку національної правової системи та виклики, з якими вона стикається. У контексті формування правової держави, ефективність правосуддя є одним із ключових критеріїв, за яким оцінюється ступінь дотримання прав і свобод громадян, рівень забезпечення верховенства права, а також якість реалізації судової влади.

Забезпечення ефективного правосуддя є необхідною умовою функціонування правової держави, оскільки воно прямо пов'язане з виконанням принципу верховенства права, яке є основою для забезпечення прав і свобод людини. В Україні, особливо в умовах подальшого реформування судової системи, збереження балансу між незалежністю судової влади та її підзвітністю громадськості є вкрай важливим. Це питання актуальне не лише для внутрішньої стабільності, але й для міжнародного іміджу країни, оскільки рівень довіри до судової системи впливає на інвестиційний клімат та співпрацю з міжнародними організаціями, а також безпосередньо впливає на процес євроінтеграції Української держави.

Незважаючи на значні зусилля, спрямовані на реформування судової системи в Україні, все ще існують серйозні виклики щодо забезпечення ефективного правосуддя. Корупція, затягування розгляду справ, недостатня кількість суддів та інші проблеми залишаються актуальними. Тому дослідження ефективності правосуддя дозволяє не лише оцінити поточний стан правової системи, але й визначити напрями подальших реформ, які можуть бути необхідними для досягнення справедливого судочинства.

Акцентуємо увагу на тому, що ефективне правосуддя є основним з механізмів захисту прав і свобод громадян. Без належного функціонування судової системи неможливо гарантувати захист прав від посягань з боку держави або інших осіб. В умовах постійної трансформації суспільства, політичних та економічних змін, ефективність правосуддя залишається важливим індикатором стабільності держави та її здатності забезпечити правопорядок.

Таким чином, актуальність дослідження ефективності правосуддя як ознаки правової держави обумовлена як необхідністю подальшого реформування судової системи, так і важливістю забезпечення захисту прав людини. Це питання є ключовим для зміцнення демократичних інститутів, підвищення рівня довіри до судової влади та забезпечення стабільного розвитку правової держави.

Мета дослідження. Метою статті є висвітлення ефективного правосуддя як однієї з ключових ознак правової держави.

Стан опрацювання проблематики. Правосуддя як елемент правової держави в Україні є предметом активних наукових дискусій та досліджень. Вітчизняні науковці приділяють увагу питанням забезпечення верховенства права та незалежності судової влади, що є ключовими аспектами ефективного правосуддя. Сучасні дослідження зосереджені на аналізі результатів судової реформи та її впливу на якість судочинства. Значна частина наукових робіт стосується проблем корупції та впливу політичних чинників на судову систему, що суттєво знижує її ефективність. Також активно досліджуються питання доступу до правосуддя, затягування розгляду справ та недостатньої кількості суддів.

Серед авторів праць, у яких розкриваються вказані питання, згадаємо таких як: В. Боняк, Є. Зозуля, М. Козюбра, А. Кучук, Л. Наливайко, О. Нестерцова-Собакар, М. Онщенко, Р. Опацький, Л. Остапчук, А. Собакар, Т. Фулей, В. Шевчук та ін.

Окрім українських досліджень, важливим є аналіз досвіду інших країн, що може бути застосований в українських реаліях. У працях багатьох авторів підкреслюється важливість ефективного правосуддя для забезпечення прав і свобод громадян. Проте, в наукових дискусіях не завжди вдається дійти єдиної думки щодо шляхів підвищення ефективності правосуддя.

Сучасні дослідження все частіше акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до вирішення проблем судової системи. Незважаючи на значні напрацювання, тема ефективності правосуддя залишається актуальною та потребує подальшого глибокого аналізу й конкретних пропозицій для покращення ситуації.

Виклад основного матеріалу. Методологічно обумовленою є необхідність перед висвітленням основних положень теми зосередити увагу на розумінні поняття правової держави.

Правова держава є концептом, що передбачає обмеження влади правом, тобто встановлення чітких правових меж для діяльності всіх державних органів і посадових осіб [1, с. 8-9]. В основі правової держави лежить ідея верховенства права, яке передбачає, що жодна особа чи інституція не стоїть над законом, а права людини мають найвищу цінність і підлягають захисту [2-3].

Розуміння цього концепту є ключовим для подальшого аналізу ефективності правосуддя, оскільки правова держава передбачає, що правосуддя не лише формально існує, але й реально виконує свої функції щодо забезпечення справедливості. Тільки через призму правової держави можна оцінити, наскільки судова система є незалежною, прозорою та здатною захистити права громадян. Більше того, визначення правової держави включає такі елементи, як поділ влади, гарантії прав і свобод, та наявність ефективних механізмів контролю за дотриманням законів, що безпосередньо впливають на ефективність правосуддя.

Таким чином, перш ніж перейти до аналізу ефективності правосуддя, необхідно чітко визначити, що таке правова держава, як вона функціонує в теоретичному та практичному аспектах, та які основні принципи лежать в основі її побудови. Це дозволить правильно оцінити роль правосуддя як одного з найважливіших механізмів реалізації правової держави та визначити критерії для оцінки його ефективності.

Правова держава є такою формою організації держави, в якій усі державні інститути та громадяни підпорядковуються праву, а справедливі закони є основними регуляторами суспільних відносин [4, с. 132]. Наголосимо саме на терміні «справедливі закони». Так, у рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року зазначається: «Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи» [5].

Основою правової держави є верховенство права, яке серед іншого передбачає, що ніхто не може бути вище закону, при цьому саме права людини і основоположні свободи мають найвищий пріоритет. Саме тому у Конституції України закріплено такі категорії як «правова держава» (ст. 1) та «верховенство права» (ст. 8) [6]. Хоча не можемо не згадати, що концепти правової держави та верховенства права розглядаються як однопорядкові, зокрема в межах різних суспільств [7].

Конституціоналізм є основою правової держави [8, с. 33], передбачаючи, що всі основні сфери життя суспільства та держави регулюються Конституцією. Вона гарантує основні права людини, забезпечує поділ влади та створює умови для справедливого судочинства.

У практичному аспекті функціонування правової держави передбачає реалізацію цих принципів через правову систему країни, включаючи діяльність державних органів, відповідальність влади перед людиною, наявність механізмів правового контролю, а також забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Основні принципи, що лежать в основі побудови правової держави, включають верховенство права, поділ влади, забезпечення прав і свобод людини, незалежність судової влади, юридичну рівність та підзвітність державних органів [9, с. 97].

Роль правосуддя в правовій державі є центральною, оскільки саме судова влада гарантує реалізацію і захист прав громадян, вирішує спори, контролює законність дій державних органів та захищає індивідуальні права від будь-яких посягань.

Для оцінки ефективності правосуддя в контексті правової держави необхідно враховувати такі критерії, як незалежність суддів, доступність правосуддя, справедливість судових рішень, ефективність виконання судових рішень, відсутність корупції, а також загальний рівень довіри громадян до судової системи.

Системне вивчення юридичної наукової літератури дозволяє стверджувати, що ефективне правосуддя є невід'ємною складовою правової держави і відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, захисту прав і свобод громадян, а також стабільності суспільства.

На нашу думку, до характеристик ефективного правосуддя слід віднести наступні положення:

- ефективне правосуддя є своєчасним: рішення у справах ухвалюються в розумні терміни, не допускаючи безпідставного затягування процесів;
- ефективне правосуддя є справедливим: рішення ухвалюються на основі закону та з урахуванням усіх обставин справи, забезпечуючи справедливий підхід;
- ефективне правосуддя є передбачуваним: результати судових розглядів можна передбачити на основі чітко встановлених правових норм і принципів (відповідає вимогам юридичної визначеності);
- ефективне правосуддя є доступним: кожна людина має можливість звернутися до суду для захисту своїх прав, а судові процедури є зрозумілими і доступними для широкого кола осіб;
- ефективне правосуддя є незалежним: суди здійснюють правосуддя незалежно від будь-якого впливу ззовні, включаючи політичний тиск.

Зважаючи на вказане вище, доцільно виокремити такі зв'язки ефективного правосуддя з основними принципами правової держави:

1) з принципом верховенства права: ефективне правосуддя забезпечує, щоб усі, включаючи органи публічної влади, підкорялися закону та забезпечували права людини [10, с. 124];

2) з принципом поділу влади: незалежна судова влада, яка здійснює ефективне правосуддя, є важливою складовою системи поділу влади;

3) з принципом захисту прав людини: ефективне правосуддя є гарантією забезпечення прав людини і основоположних свобод;

4) з принципом рівності перед законом: ефективне правосуддя забезпечує рівність усіх перед законом, незалежно від їхнього соціального статусу, майнового стану чи інших характеристик.

Необхідно також наголосити на тому, що ефективне правосуддя є важливим фактором для залучення інвестицій, оскільки інвестори хочуть бути впевнені у захисті своїх прав. Це положення є доволі важливим в нинішніх умовах українського суспільства та реалізацією євроінтеграційного вектору. При цьому, ефективне правосуддя є невід'ємною частиною демократичного суспільства, оскільки воно забезпечує справедливе вирішення конфліктів і захищає права меншин.

Додатковим фактором, що підтверджує зв'язок досліджуваної ознаки з іншими властивостями та принципами правової держави, є ті явища, що впливають як на ефективність правосуддя так і стан розбудови правової держави. Серед них, на нашу думку, особливої уваги потребують наступні.

– незалежність суддів: стан незалежності правосуддя є важливим показником розвиненої правової держави та ефективного правосуддя;

– доступність правосуддя: у недемократичних режимах зазвичай доступ до суду є утрудненим;

– кваліфікація суддів: судді повинні мати високу кваліфікацію і досвід (саме у цьому аспекті слід згадати запровадження в Україні школи суддів);

– матеріально-технічне забезпечення судів: суди повинні бути забезпечені необхідними ресурсами для ефективної роботи; правова держава виконує належним чином це зобов'язання;

Висновки. Таким чином, ефективне правосуддя є одним з найважливіших показників розвитку правової держави. Воно забезпечує захист прав і свобод громадян, сприяє стабільності суспільства і розвитку демократії. Для досягнення ефективного правосуддя необхідно

постійно працювати над удосконаленням законодавства, підвищенням кваліфікації суддів, забезпеченням незалежності судової влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучук А.М. Модуси правової держави і громадянського суспільства : захід і схід. *Проблеми формування правової держави в Україні в умовах глобалізації*: монограф. Суми: ФОП Цьома С.П., 2018. С. 7–24.
2. Кучук А.М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562–565.
3. Кучук А.М. Правовладдя в умовах національного права. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25-26 квітня 2023 р.): у двох томах. Том 1 / голов. ред. В.Ф. Пузирний; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2023. С. 177–179.
4. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 468 с.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
7. Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29003rev-e.pdf>.
8. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Транснаціоналізація конституціоналізму як об'єкт наукового пізнання. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2023. № 3 (20), С. 32–40.
9. Кучук А.М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
10. Корнієнко М.В. Принцип верховенства права як джерело адміністративного права. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. № 1. С. 123–131.